

УДК 631.1.016(477-22)

Балановська Т.І.
кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту імені професора Й.С. Завадського
Національного університету
біоресурсів і природокористування України

Гоголя О.П.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту імені професора Й.С. Завадського
Національного університету
біоресурсів і природокористування України

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

DEVELOPMENT OF RURAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано роль сільського підприємництва як важливого чинника відродження сільських територій та стабілізації економіки. Виокремлено характерні риси підприємництва. Розглянуто основні види і форми суб'єктів господарювання. Проаналізовано нинішній стан підприємницької діяльності в Україні та перспективи розвитку підприємництва у сільській місцевості. Виявлено основні мотиви підприємницької діяльності на селі.

Ключові слова: підприємництво, підприємець, законодавство, діяльність, розвиток, сільські території, сільське підприємництво.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована роль сельского предпринимательства как важного фактора возрождения сельских территорий и стабилизации экономики. Выделены характерные черты предпринимательства. Рассмотрены основные виды и формы субъектов хозяйствования. Проанализированы нынешнее состояние предпринимательской деятельности в Украине и перспективы развития предпринимательства в сельской местности. Выявлены основные мотивы предпринимательской деятельности на селе.

Ключевые слова: предпринимательство, предприниматель, законодательство, деятельность, развитие, сельские территории, сельское предпринимательство.

ANNOTATION

The article substantiates the role of rural entrepreneurship as an important factor in the revival of rural areas and the stabilization of the economy. The distinctive features of entrepreneurship are singled out. The main types and forms of subjects of management are considered. The current state of entrepreneurial activity in Ukraine and prospects of entrepreneurship development in rural areas are analyzed. The basic motives of entrepreneurial activity in the village are revealed.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneur, legislation, activity, development, rural territories, rural entrepreneurship.

Постановка проблеми. В умовах системних структурних перетворень підприємництво виконує важливу роль у стабілізації економіки, виступає джерелом забезпечення соціального захисту, робить вагомий внесок у зменшення соціальної напруги і розвиток ринкових відносин. Позитивні зміни у зовнішньому середовищі, зокрема зміни в економіці країни, є неможливими без розвитку підприємництва. Незважаючи на те, що підприємництво є основним двигуном економічного зростання і каталізатором розвитку, у сільській місцевості існує низка бар'єрів його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Підприємництво – складне та багатоаспектне явище, яке у навчальній та науковій літературі розглядають з філософської, політекономічної, юридичної, психологічної, соціальної точок зору.

Закордонні дослідження у сфері підприємництва належать таким відомим вченим, як, зокрема, С. Брю, М. Вебер, В. Зомбарт, Р. Кантільйон, Д. Рікардо, К. Макконнелл, А. Маршалл, А. Сміт, Ж.Б. Сей, Й. Шумпетер. Проблеми підприємництва, як і перспективи його розвитку, є об'єктом дослідження вітчизняних вчених-економістів, зокрема В. Андрійчука, О. Барановського, З. Варналія, А. Виноградської, Л. Воротиної, В. Горьового, В. Збарського, А. Кисельова, Ю. Ключка, Т. Ковальчука, М. Маліка, Л. Мельника, В. Месель-Веселяка, С. Мочерного, Ю. Ніколенка, Є. Панченка, С. Реверчука, П. Саблука, В. Сизоненка, С. Соболя, О. Супруна, А. Чухна, О. Шпикуляка. Значний вклад у дослідження проблеми розвитку села та активізації сільського підприємництва зробили авторитетні вчені-економісти, такі як, зокрема, Ю. Губені, М. Долішній, С. Коробка, В. Липчук, М. Малік, П. Саблук, В. Юрчишин.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У ході досліджень встановлено, що сільське підприємництво відіграє виняткову роль для економічного зростання, подолання депресивного стану місцевої економіки, прискорення трансформаційних процесів в ринкових умовах, тому пошук шляхів його розвитку в Україні, оптимального його державного регулювання потребують подальшого всебічного дослідження.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні положень щодо розвитку сільського підприємництва України за сучасного соціально-економічного становища та умов господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше наукове поняття «підприємництво» (англ. “enterprise”, “entrepreneurship”) було введено банкіром-економістом ірландського

походження Р. Кантілійоном у XVIII ст., який вів свої справи в європейських країнах, а саме Франції, Іспанії, Англії. Він розглядав підприємство як особливу економічну функцію, а ризик вважав основною його характеристикою. Підприємцями він вважав людей з нефіксованими прибутками (ремісників, селян, торговців), а дохід підприємця платою за ризик [1].

Вагомий внесок у розвиток теорії підприємництва протягом XVIII – XX ст. зробили відомі західні економісти, такі як, зокрема, А. Сміт [2], Ж.Б. Сей [3], А. Маршалл [4], Ф. Хаєк, Й. Шумпетер [5].

У подальших дослідженнях приділялась увага особливим особистим якостям підприємця (здібність реагувати на зміни, самостійність в прийнятті рішень, управлінські здібності), ролі підприємництва в економічній системі, управлінському аспекту в діях підприємця, внутрішньофірмовому підприємству (підприємницькій формі організації виробництва, що передбачає свободу дій підрозділів підприємства). Слід зазначити, що основною відмінною рисою підприємництва більшість науковців називала інноваційність.

Сьогодні не існує загальноприйнятого визначення підприємництва. К. Макконнелл і С. Брю розглядають це поняття як особливий вид діяльності, в основі якого лежить низка неодмінних умов і вимог. Підприємець бере на себе ініціативу з'єднання ресурсів землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва, прийняття основних рішень. Підприємець – це новатор, людина, що йде на ризик [6, с. 8].

Вітчизняні науковці, зокрема З. Варналій, С. Мочерний, Л. Шваб, А. Виноградська, В. Колот, В. Подсолонко, В. Сизоненко, узагальнюючи наукові погляди на сутність підприємництва та роль підприємця, а також практику підприємницької діяльності, виділяють специфічні риси (ознаки) підприємництва. Вважають, що підприємство – це особливий вид господарської діяльності, тип господарської поведінки, для якого характерними є:

- свобода та самостійність рішень його суб'єктів (вільний вибір виду діяльності, партнерів, вільне розпорядження прибутком);

- особиста економічна зацікавленість та відповідальність (підприємець діє заради збільшення власних доходів, несе відповідальність за зобов'язаннями та відшкодовує збитки);

- інноваційний характер діяльності (новаторство, творчість, створення нового товару, послуги, застосування нової технології, організації ділового процесу);

- наявність фактору ризику (можливість втрати ресурсів чи недержання доходів) [6, с. 10].

Як зазначають науковці [7, с. 33], підприємство як явище, економічна діяльність і об'єкт наукового пізнання характеризується багатаспектністю практичного вияву функцій та широкотплановістю визначень змістовних характеристик. Забезпечення підприємницької

діяльності та стимулювання інноваційного розвитку відбувається на основі створення відповідних інституційних умов, таких як ринок, законодавче й організаційне забезпечення, відносини між державою і підприємницькими структурами та іншими суспільними інститутами. Така діяльність досить часто позначається поняттями «бізнес» і «підприємство». На думку вчених [7, с. 31], це синоніми, хоча є визначення, які трактують «бізнес» як ширше поняття, куди включають роботу за наймом. Правильним і прийнятно-універсальним науковці вважають визначення підприємництва як самостійної, ініціативної, на власний ризик діяльності, спрямованої на отримання економічного та соціального результату та одержання прибутку.

Згідно із ст. 42 Господарського кодексу України «підприємство – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [8].

Таким чином, згідно із законодавством, підприємницька діяльність характеризується такими ознаками, як самостійність, ініціативність, систематичність, власний ризик, спрямованість на одержання економічних і соціальних результатів та отримання прибутку.

Згідно зі ст. 55 Господарського кодексу України «суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством». Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємства, зокрема до суб'єктів мікропідприємства, середнього або великого підприємства. У табл. 1 наведено кількість суб'єктів великого, середнього, малого підприємства та мікропідприємства, які функціонували в Україні протягом 2010–2015 років.

Незважаючи на те, що ще з 2012 року діє Закон України «Про розвиток і державну підтримку малого та середнього підприємства в Україні», розроблено Концепцію загальнодержавної програми розвитку малого та середнього підприємства на 2014–2024 роки, більшість українських малих і середніх підприємств (загалом сектор МСП в Україні становить 99,9% від загальної кількості (1,97 млн.) підприємств і фізичних осіб – підприємців) досі залишається недосконалою та неконкурентоспроможною для глобального ринку, а Україна за показником «валовий національний дохід на душу населення», який найбільшою мірою характеризує стан підприємства та економіки в країні, від-

Таблиця 1

Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва

Показник	Кількість суб'єктів						2015 рік у % до 2010 року
	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	
Суб'єкти великого підприємства, одиниць	586	659	698	659	497	423	72,2
великі підприємства усього, одиниць	586	659	698	659	497	423	72,2
відсотків до загальної кількості суб'єктів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	0	0	0	0	0	0	
фізичні особи – підприємці усього, одиниць	Відповідно до Господарського кодексу України (в редакції від 22 березня 2012 року) фізичні особи – підприємці не можуть бути суб'єктами великого підприємництва						
відсотків до загальної кількості суб'єктів							
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць							
Суб'єкти середнього підприємства, одиниць							
середні підприємства усього, одиниць	20 983	20 753	20 189	18 859	15 906	15 203	72,5
відсотків до загальної кількості суб'єктів	98,3	98,5	98,2	98,2	95,7	98,0	99,7
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	5	5	4	4	4	4	80,0
фізичні особи – підприємці усього, одиниць	355	306	361	351	712	307	86,5
відсотків до загальної кількості суб'єктів	1,7	1,5	1,8	1,8	4,3	2,0	117,6
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	0	0	0	0	0	1	-
Суб'єкти малого підприємства (з урахуванням мікропідприємства), одиниць	2 162 004	1 679 902	1 578 879	1 702 201	1 915 046	1 958 385	90,6
малі підприємства усього, одиниць	357 241	354 283	344 048	373 809	324 598	327 814	91,8
відсотків до загальної кількості суб'єктів	16,5	21,1	21,8	22,0	16,9	16,7	101,2
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	78	77	76	82	76	77	98,7
фізичні особи – підприємці усього, одиниць	1 804 763	1 325 619	1 234 831	1 328 392	1 590 448	1 630 571	90,3
відсотків до загальної кількості суб'єктів	83,5	78,9	78,2	78,0	83,1	83,3	99,8
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	394	290	271	292	370	381	96,7
Суб'єкти мікропідприємства, одиниць	2 093 688	1 608 819	1 510 776	1 637 180	1 859 887	1 910 830	91,3
мікропідприємства усього, одиниць	300 445	295 815	286 461	318 477	278 922	284 241	94,6
відсотків до загальної кількості суб'єктів	14,3	18,4	19,0	19,5	15,0	14,9	104,2
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	66	65	63	70	65	66	100,0
фізичні особи – підприємці усього, одиниць	1 793 243	1 313 004	1 224 315	1 318 703	1 580 965	1 626 589	90,7
відсотків до загальної кількості суб'єктів	85,7	81,6	81,0	80,5	85,0	85,1	99,3
на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	391	287	269	290	368	380	97,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

стає від країн ЄС до 25 (!) разів [9]. Отже, ми підтримуємо думку фахівців про те, що лише кількісного збільшення підприємств за фактично сформованого рівня їхньої ділової досконалості недостатньо, оскільки це не забезпечить необхідного підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

З огляду на угоди з ЄС, а також Стратегію розвитку «Україна – 2020» уряд поставив перед собою зобов'язання і має докласти всіх зусиль для розвитку вітчизняних конкурентоспроможних МСП, причому не лише через дерегуляцію бізнесу. Потребує нагального вдосконалення механізм формування професійно-освітнього потенціалу населення, спрямованого на створення правових, економічних, соціальних та організаційних засад для отримання професійних знань відповідно до потреб і можливостей у здобутті освіти та ситуації на ринку праці щодо попиту на робочу силу певного професійного спрямування; створення умов для самостійної зайнятості населення і розвитку підприємницької ініціативи [10].

Подальше формування соціальної ринкової економіки в Україні неможливе без розвитку сільських територій на основі вжиття заходів виваженої регіональної політики. Досвід Європи та США свідчить про те, що основним напрямом розвитку сільських територій та подолання депресивного стану місцевої економіки має бути формування системи сільського підприємництва.

Підприємництво на селі розвивається в двох основних напрямках, а саме сільськогосподарського та несільськогосподарського спряму-

вання. Характерною особливістю сільськогосподарської діяльності є те, що майже половину (43%) продукції сільського господарства виробляють господарства населення, які не зареєстровані як підприємницькі (рис. 1).

Нині аграрний сектор в Україні є одним із ключових секторів економіки, адже він формує 24% випуску продукції та 18% ВВП країни. Сільськогосподарська продукція становить 38,2% товарного експорту (у 2015 році це 14,6 млрд. дол.), при цьому на країни Азії припадають 47,2% експорту української агропромислової продукції, ЄС – 27,9%; з виробництва зернових культур та соняшникової олії Україна сьогодні входить у сімку світових лідерів. Крім того, Україна увійшла в десятку головних експортерів сільськогосподарської продукції в країни Євросоюзу та посідає восьме місце. У 2015 році ЄС імпортував української сільськогосподарської продукції на суму в 3,5 млрд. євро [11].

В агросекторі України постійно створюються і функціонують суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм (табл. 2). Загальні і спеціальні умови їх створення визначає законодавство.

Переважаючою організаційно-правовою формою господарювання на селі є фермерські господарства, частка яких у 2016 році у загальній структурі становила 70,6%.

В Україні виробництвом сільськогосподарської продукції в 2016 році займалося понад 47 тис. підприємств, якими використовувалося близько 42 млн. га сільськогосподарських

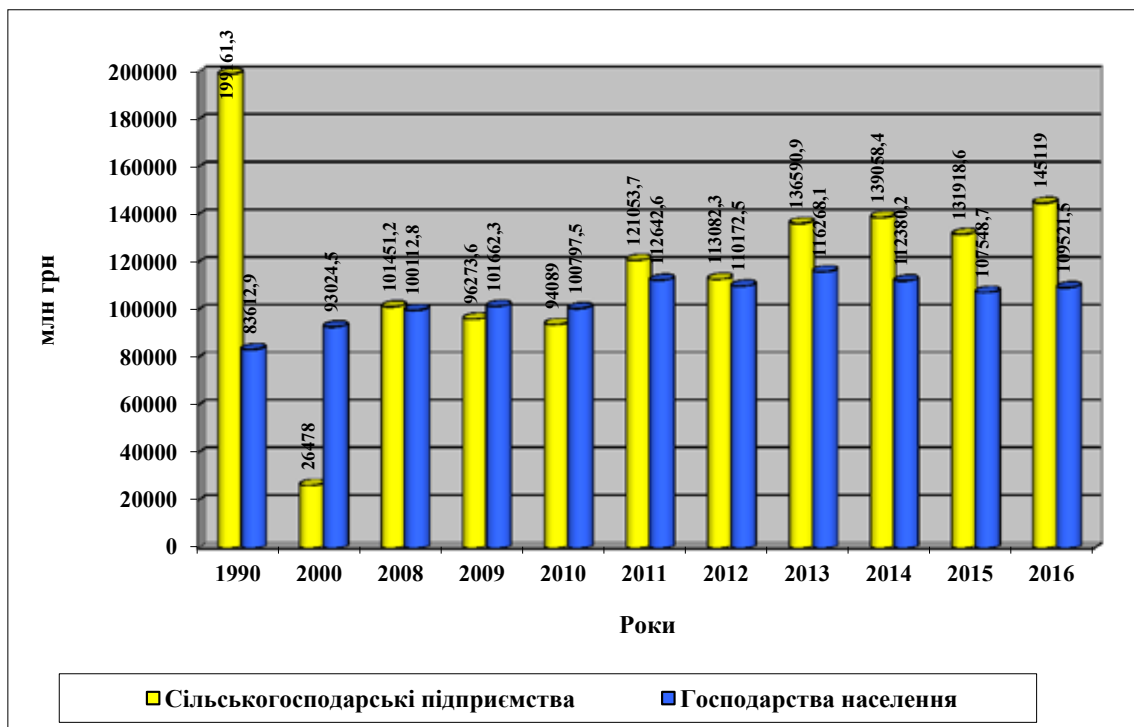

Рис. 1. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

Динаміка кількості чинних господарюючих суб'єктів за організаційно-правовими формами господарювання у сільському господарстві України, одиниць

Організаційно-правові форми господарювання підприємств	Роки									2016 рік у % до загальної кількості	2016 рік у % до 2008 року
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016		
Господарські товариства	7 879	7 819	7 769	7 757	8 121	8 295	7 750	7 721	8 700	18,2	110,4
Приватні підприємства	4 326	4 333	4 243	4 140	4 183	4 153	3 772	3 627	3 752	7,9	86,7
Виробничі кооперативи	1 101	1 001	952	905	856	810	674	596	738	1,5	67,0
Фермерські господарства	43 894	42 101	41 726	41 488	40 732	40 856	39 428	32 303	33 682	70,6	76,7
Державні підприємства	354	345	322	311	294	278	228	241	222	0,5	62,7
Підприємства інших форм	1 505	1 553	1 481	1 532	1 680	1 466	691	891	603	1,3	40,1
Усього	59 059	57 152	56 493	56 133	55 866	55 858	52 543	45 379	47 697	100,0	80,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

угідь. Підтвердженням дієвості активізаційних процесів є факт зменшення кількості збиткових підприємств у сільському господарстві.

Так, протягом останніх років (2008–2016 роки) простежується тенденція зниження частки збиткових підприємств із 28,9% у 2008 році до 11,7% у 2016 році, що можна, на нашу думку, розглядати як показник активізації діяльності сільськогосподарських підприємств. Винятковим виявився 2014 рік. Значне збільшення показника суми збитків у 2014 році пояснюється прогресуванням інфляційних процесів та суттєвим зменшенням цін реалізації сільськогосподарської продукції у 2013 році (індекс цін реалізації аграрної продукції становив 97,1% відносно попереднього року (у 2010 році показник становив 130,0%)) [11].

Масовим явищем в Україні стала праця на присадибних та садово-городніх ділянках, в якій беруть участь, згідно з оцінками фахівців, понад 80 відсотків всіх сімей [12].

Вагомим джерелом доходу сільського населення нині є несільськогосподарська зайнятість, що обґрунтовується швидкими темпами механізації сільського господарства та сезонністю аграрного виробництва. Зазначені фактори унеможливають забезпечення населення працею цілорічно в сільськогосподарському виробництві.

Основними мотивами підприємницької діяльності селян можна вважати [13, с. 256]:

- бажання заробляти більше грошей для того, щоб забезпечити краще життя собі і своїй сім'ї; вища дохідність господарської діяльності, ніж сільськогосподарської, створює нові можливості і шанси, що є імпульсом подальшого розвитку; важливим є й питання залучення членів сім'ї до господарської діяльності як через забезпечення їм повної зайнятості, так і через допомогу в її веденні;

- задоволення потреби в незалежності, виділення (вирізнення) серед сільської спільноти;

- формування незалежності від стихійних лих, ризиків поломок інвентарю, оскільки дохід від власного підприємства значно менше залежить від випадкових чинників, аніж сільськогосподарська діяльність;

- забезпечення зайнятості в періоди з меншою напруженістю праці в домогосподарстві.

З огляду на вищезазначене мале підприємництво як основа підприємницької діяльності на селі здатне за формування відповідного середовища та умов розвитку задовольнити наявні потреби селян та вирішити цілу низку наявних проблем.

Розрахунки науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки» доводять значний потенціал розвитку малого підприємництва на селі в частині створення нових робочих місць та збільшення кількості зайнятих [14].

За різними варіантами розвитку підприємництва до 2020 року в сільській місцевості може бути створено:

- за песимістичного варіанта – 31,8 тис. нових робочих місць, що скоротить рівень безробіття на селі на 0,14%;

- за найбільш реалістичного варіанта – 148,5 тис. нових робочих місць, що приведе до зниження рівня безробіття на 0,68%;

- за оптимістичного варіанта – 259,1 тис. нових робочих місць, що зменшить рівень безробіття на 1,18% [15].

Висновки. Проведені дослідження дають можливість стверджувати, що в тих селах, де спостерігається вища активність підприємницьких структур, існують вищий рівень добробуту населення, більш розвинена інфраструктура, налагоджене побутове обслуговування тощо. Тому розвиток сільського підприємництва є важливим аспектом відродження сільських територій в Україні та водночас важливим сектором економіки, що виконує особливу роль у створенні конкурентоспроможної продукції, оскільки є основою

для подальшого розширення виробництва та поліпшення добробуту сільського населення. Підприємництво в сільській місцевості дасть змогу селянам забезпечити себе відповідним рівнем доходу, пристосуватися до мінливих умов господарювання, подолати властивий сучасному стану економіки його стихійний характер та спрямувати на сталий розвиток і тривалу ефективність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Cantillon R. *Essai sur la nature du commerce en general*. Paris, 1952. P. 28–33.
2. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики. Москва: Экономика, 1993. Т. 1. 572 с.
3. Сэй Ж.Б. Трактат политической экономии. Антология экономической классики. Москва: Экономика, 1993. Т. 2. 486 с.
4. Маршал А. Принципы экономической науки: в 3 т. / пер. с англ. Москва: Прогресс, 1993. Т. 1. 415 с.
5. Шумпетер Й.А. Капитализм, Социализм и Демократия / пер. с англ.; предисл. и общ. ред. В. Автономова. Москва: Экономика, 1995. 540 с.
6. Гой І., Смелянська Т. Підприємництво: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 368 с.
7. Малік М., Шпикуляк О., Супрун О. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі: макроекономічний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2017. Вип. 1 (49). Т. 2. С. 32–37.
8. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV (редакція від 6 листопада 2017 року). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
9. Калита П. Про стратегії розвитку МСП в Україні. Дзеркало тижня. 2017. № 1122. URL: <https://dt.ua/macrolevel/prostrategiyi-rozvitku-msp-v-ukrayini-.html>.
10. Гогуля О. Сучасні аспекти управління підприємницькою діяльністю сільськогосподарських товаровиробників в умовах глобалізації ринку. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 11. С. 184–188.
11. Balanovska T., Gogulya O., Troyan A. Providing reasoning for activation factors of agricultural enterprises' development in response to demand of modern market. *World Journal*. 2017. № 13 (Yolnat PE, Minsk, 2017). P. 375–390. URL: <http://www.sworld.education/e-journal/swj13.pdf>.
12. Стан ринку праці в сільській місцевості. URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-58/doc-8>.
13. Губені Ю. Підприємництво: навч. посіб. Львів: Укр. технології, 2012. 572 с.
14. Півторак В. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 52 с.
15. Малік М. Підприємництво і розвиток сільських територій. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 97–103.